



MARC TEÒRIC





PROGRAMA *EDUCACIÓ RESPONSABLE*

MARC TEÒRIC

Produeix

Fundació Botín

Continguts

Fundació Botín

Disseny i maquetació

Marta Díaz

Edició

Fundació Botín

Pedruca, 1. 39003 Santander

www.fundacionbotin.org

ISBN 978-84-15469-99-5

©Fundació Botí

Avís legal: els continguts d'aquesta publicació podran ser reutilitzats, citant la font i la data, si escau, de la darrera actualització.

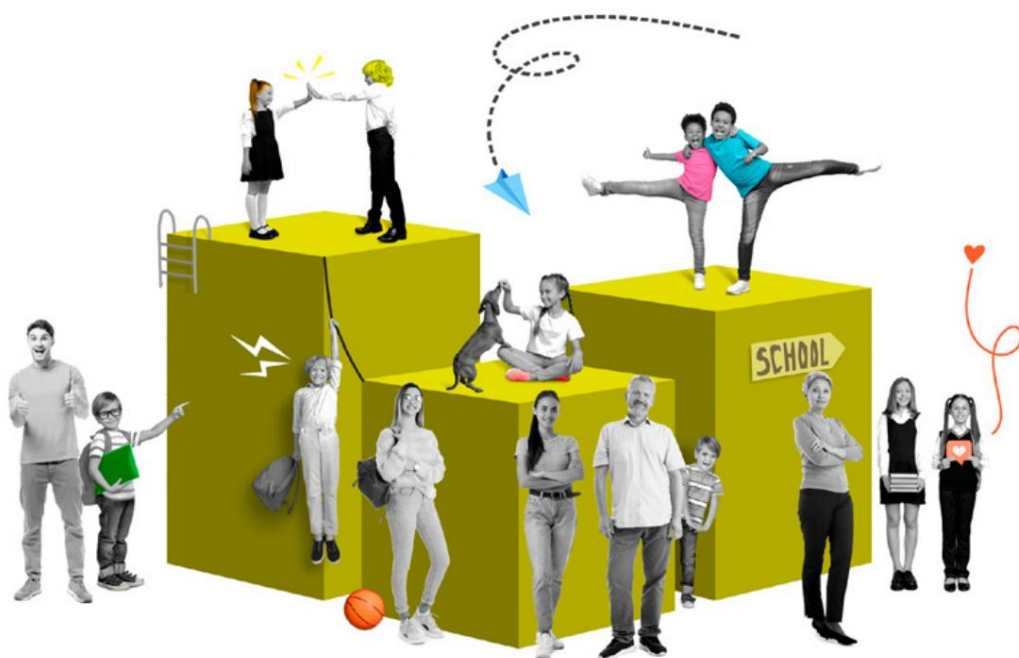


ÍNDEX

I. ÀREA D' EDUCACIÓ	04
II. FONAMENTACIÓ TEÒRICA	06
1. FONAMENTS	08
1.1. Intel·ligència Emocional	08
1.2. Psicologia Positiva	09
1.3. Teachfulness	10
1.4. Art i creativitat.....	11

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE	14
1. OBJECTIUS	15
2. VARIABLES	15
2.1. Desenvolupament Emocional	16
2.2. Desenvolupament Social.....	17
2.3. Desenvolupament Creatiu	18
3. METODOLOGIA ER.....	19
3.1. El model ADD	19
4. PLA DE FORMACIÓ PER AL DOCENT	20
5. RECURSOS EDUCATIUS	21
5.1. Audiovisuals	21
5.1.1. Banc d'Eines (BdH).....	21
5.2. Literatura.....	22
5.2.1. Lectura i Emocions (LEE)	22
5.2.2. Literatura, Emocions i Creativitat (LEC)	23
5.3. Arts Plàstiques.....	24
5.3.1. ReflejArt.....	24
5.4. Música.....	25
5.4.1. El Cor de les Emocions (CdE)	25
5.4.2. Crea la teva Història Musical.....	25
5.5. Videojocs.....	26
5.5.1. Playing Emotions.....	26
5.6. Propostes per a famílies vinculades als recursos	26
6. ACOMPANYAMENT ALS CENTRES	27
7. AVALUACIÓ	27
7.1. Avaluació d'impacte psicològic.....	28
7.2. Avaluació pedagògica.....	30
7.3. Instruments d'avaluació de la intel·ligència emocional de la Fundació Botín.....	30
8. XARXA DE CENTRES EDUCACIÓ RESPONSABLE	31

IV. BIBLIOGRAFIA	33
-------------------------------	----



ÀREA DE EDUCACIÓ



I. ÀREA D'EDUCACIÓ

La Fundació Botín aposta per una educació que promogui el creixement saludable de nens i joves, potenciant el seu talent i creativitat per ajudar-los a ser autònoms, competents, solidaris i amb més benestar a les seves vides.

Una educació que des de la convivència generi desenvolupament i contribueixi al progrés de la societat.

Per això, des de l'àrea d'Educació s'ha dissenyat el **programa Educació Responsable** (ER), un programa educatiu de caràcter **preventiu** que promou el desenvolupament emocional, social i creatiu treballant de la mà dels docents i implicant les famílies.

ER està validat per avaluacions externes de caràcter psicològic i pedagògic de manera constant.

Un programa educatiu de caràcter preventiu que promou el desenvolupament emocional, social i creatiu en nens i joves

Posa a disposició dels centres un **pla de formació** adreçat als professionals per conèixer la fonamentació pedagògica del programa i multitud de situacions d'aprenentatge mitjançant **recursos educatius**.

Estan dissenyats per aplicar-se a les diferents àrees curriculars, podent adaptar-se a la realitat de cada aula, utilitzant el potencial de

les arts. També s'ofereixen activitats per a famílies relacionades amb els recursos educatius i es fa un **pla d'acompanyament** que facilita la integració de la proposta al centre.

El programa ER s'introdueix gradualment al llarg de 3 anys. En acabar el període d'implementació, el centre passa a formar part de la **Xarxa de Centres Graduats**

Responsable, tenint accés a un pla de formació complementari i exclusiu.

A més del programa ER, l'Àrea d'Educació codirigeix des del 2021 en col·laboració amb la Universitat Francisco de Vitoria (UFV), el títol propi: **Programa Expert en Educació Emocional, Social i de la Creativitat per a la Transformació Educativa**. És un programa en línia que consta de 5 mòduls (camp de joc de la relació educativa; dinamisme afectiu; dinamisme relacional; dinamisme creatiu; i, transformació educativa) i un treball final d'expert que busca que s'adeqüi el que s'ha après a la realitat educativa de cada participant.

El tercer espai d'actuació de l'Àrea és el cicle de conferències per a professors, alumnat, famílies i interessats en educació en general denominat **LEducació que volem**. El 2016, i amb el suport de la Fundació Edelvives, es crea aquest cicle que cerca respondre a l'objectiu d'inspirar bones pràctiques educatives, així com reconèixer i agrair la importància

de la funció docent. Des del seu inici, milers de persones a tot el món han gaudit de les mateixes presencialment o en línia i han estat impartides per experts en l'àmbit educatiu al llarg de les seves diferents edicions.



II FONAMENTACIÓ TEÒRICA



II. BASES TEÒRIQUES

Educació Responsable neix el 2006 com un programa ideat i executat des del començament per la Fundació Botín, amb la col·laboració de la Fundació d'Ajuda contra la Drogadicció (FAD), a través d'un pla d'avaluació longitudinal liderat per la Universitat de Cantàbria, amb 3 centres control i 3 experimentals que van ser avaluats durant 3 anys.

En el disseny inicial es recullen les aportacions i experiències d'aquest grup especialitzat de recerca acumulades al llarg de la seva implementació i avaluació a la Comunitat de Cantàbria (Melero i Palomera, 2006), i el suport de la Conselleria d'Educació del Govern autonòmic, per tal d'afavorir *"el creixement integral i saludable de nens i joves, tenint en compte la seva dimensió física, psíquica i social, per contribuir al seu equilibri i benestar, al seu rendiment acadèmic positiu i al desenvolupament de factors protectors que serveixin d'estratègia preventiva davant dels possibles riscos"* que poden sorgir a la infància i adolescència (Fernández-Berrocal, 2009).

La incorporació progressiva dels continguts socioemocionals en el context educatiu s'ha vist afavorida per la necessitat, cada cop més evident, d'articular pràctiques educatives per donar respostes a les necessitats de la societat actual (Fernández-Berrocal, 2011).

Com afirma Clouder (2013), *"per a l'alumnat no n'hi ha prou amb dominar coneixements*

i habilitats de raonament lògic en el sentit acadèmic tradicional; a més, han de ser capaços d'escollir i utilitzar aquestes habilitats i coneixements de manera útil fora del context estructurat de l'escola i del laboratori."

Aquestes eleccions solen estar fortament influïdes per l'emoció. Quan els educadors no tenen en compte la importància de les emocions dels estudiants, s'oblida un element fonamental de l'aprenentatge.

L'educació comporta aprendre a ser i a viure, tenint en compte el benestar propi i dels altres. Per això, els processos d'aprenentatge social i emocional suposen una contribució essencial perquè les persones assumeixin les regnes de la seva vida i trobin el seu equilibri personal. Aquesta incorporació és important tant en l'èxit efectiu del benestar personal i social dels infants i adolescents, com en la seva participació a la societat. A més, és positiva des del punt de vista educatiu afavorint tant el clima de l'aula com l'aprenentatge d'altres continguts i competències. Respon així a un dels propòsits més importants de les escoles: **ensenyar habilitats per a la vida**

(Clouder, 2015).

El treball amb les arts i la creativitat al programa ER, alineat amb l'objectiu de la Fundació Botín de generar desenvolupament i innovació a la societat, possibilita una mirada enriquida del món. Es tracta d'una invitació a veure'l des de diferents perspectives per crear

la nostra pròpia, així com entendre'n d'altres; i a més, *"unir-nos en un esforç conjunt per construir un món no com el que és, sinó com el que podria ser"* (Glaveanu, 2022).

ER cerca estar en contínua revisió i adaptació des de les diferents línies de recerca i treball centrades en la promoció de competències emocionals, socials i creatives.



II. BASES TEÒRIQUES

1. FONAMENTS

El model teòric del programa *Educació Responsable* revisat el 2011 es va basar especialment en: els desenvolupaments sobre Intel·ligència Emocional (IE) (Mayer i Salovey, 1990; Fernández-Berrocal, Extremera i Palomera, 2008), les fortaleces del caràcter i la Psicologia Positiva (Seligman, 2002); les necessitats infantils i adolescents (López, 2008), el coneixement sobre les tasques evolutives bàsiques a cada etapa educativa, l'estudi del benestar psicològic (Ryff, 1995; Ryan i Deci, 2000), i els treballs sobre resiliència (Werner, 1989; Rutter, 2002), entre d'altres.

Dels abans esmentats, els models teòrics en què es va trobar més convergència i influència per a l'elaboració del programa ER van ser: El model d'Intel·ligència Emocional proposat per Salovey i Mayer (1990) i el model de Psicologia Positiva de Martin Seligman (2002). D'altra banda, la creativitat com a motor de desenvolupament personal i social (Clouder, 2012) i l'art com a vehicle per treballar la creativitat (Ivcevic, Hoffman et al, 2014) han esdevingut el mitjà privilegiat per treballar els diferents aspectes d'ER.

També ha nascut *d'Educació Responsable* la proposta antropològica-pedagògica del Teachfulness (Domínguez Prieto, 2018) que ha impactat transversalment en la manera de ser i fer del programa a les aules.

Com expliquen Mayer, Salovey i Caruso, tant en la història com en la psicologia occidental, les emocions i el raonament han estat de vegades considerats erròniament com

elements oposats (per exemple, Young, 1936; Schaffer, Gilmer i Schoen, 1940; Woodworth, 1940; Publilius Syrus, 100 aC/1961).

El 2006, diversos models d'IE van ser desenvolupats centrant-se primordialment en tres perspectives: les habilitats o competències, els comportaments i la intel·ligència (Mayer, Salovey i Caruso, 2000). Dins de la IE s'hi troben els models Mixtos (Model Goleman, 1995; Bar-On, 1997) i els Models d'Habilitat (Mayer i Salovey, 1997).

La IE i els diferents estudis empírics que s'han realitzat, predeien que: *“els nens, els adolescents i els adults amb més intel·ligència emocional mostraven millors relacions socials que els altres. A la majoria dels estudis analitzats, hi ha una correlació positiva entre la IE i els índexs de bones relacions i competències socials. A més, les persones amb puntuacions elevades a IE eren considerades com més agradables i empàtiques i amb més destresa social que les altres (...) Finalment, aquells que obtenien millors puntuacions en intel·ligència emocional també presentaven nivells més elevats de benestar subjectiu que els seus parells”* (Mayer, Salovey i Caruso, 2015).

1.1. INTEL·LIGÈNCIA EMOCIONAL

El 1990, va aparèixer per primera vegada a la literatura científica la primera definició global d'Intel·ligència Emocional i evidències empíriques preliminars de la possibilitat de realitzar el seu mesurament (Mayer, Salovey i DiPaolo, 1990; Salovey i Mayer, 1990). La Intel·ligència Emocional (IE) és *“l'habilitat per percebre i expressar les emocions, assimilar les emocions al pensament, comprendre i raonar a través de les emocions i regular les emocions en un mateix i en els altres”* (Mayer, Salovey i Caruso, 2000).



II. BASES TEÒRIQUES

1.2. PSICOLOGIA POSITIVA

És una “ *branca de la psicologia que pretén buscar, a través de la investigació científica, els processos subjacents a les fortaleces i emocions positives de l'ésser humà* ” (Vera, 2008).

Peterson i Seligman (2004) van elaborar i validar un model descriptiu de la personalitat basat en les fortaleces personals, enteses com a trets positius universals, comuns a la majoria de les societats i cultures, que alhora són mesurables i educables. Aquests trets es manifesten a nivell cognitiu, emocional i conductual.

Les fortaleces del caràcter són les diferents formes d'expressió de sis virtuts humanes: saviesa, coratge, humanitat, justícia, templança i transcendència. Són fortaleces i capacitats que pertanyen a l'àmbit d'estudi de la psicologia positiva, i si bé comparteixen moltes similituds, una de les diferències clau és que les fortaleces estan vinculades a trets morals, mentre que les capacitats no. D'altra banda, és més fàcil adquirir una fortaleza que una habilitat, ja que aquesta darrera sempre ens presentarà límits biològics. Les capacitats no es trien, mentre que les fortaleces depenen de l'exercici de la voluntat i per això poden ser inspiradores per als altres.

Les fortaleces comporten diverses característiques: són trets que es manifesten al llarg del temps i de l'espai; quan s'utilitzen les fortaleces, s'experimenta una sensació de benestar, perquè totes són trets nobles en si mateixos, valorats en totes les cultures; són dimensions, és a dir, trets que es tenen en un grau; cada persona pot reconèixer certes fortaleces en si mateix, però ningú no posseeix totes; és probable que algunes ni tan sols les identifiquem perquè no hem tingut l'oportunitat de demostrar-les (Fernández-Berrocal, 2011).

Aquest model té una alta convergència amb la proposta de la Fundació Botí doncs, de les variables d' *Educació Responsable*, el model de

Fortaleces coincideix en el treball amb un gran nombre de les habilitats ER. La diferència entre totes dues està en la intensitat, èmfasi i abordatge de cadascuna. Per exemple, ER sobretot se centra a treballar les fortaleces d'intel·ligència social, valentia, integritat, gaudi de la bellesa, entre d'altres (Fernández-Berrocal, 2011).

SAVIESA I CONEIXEMENT • Curiositat • Amor pel coneixement • Judici • Creativitat • Perspectiva	TRANSCENDÈNCIA • Gaudiu de la bellesa • Gràtitud • Esperança • Espiritualitat • Sentit de l'humor
CORATGE • Valentia • Perseverança • Integritat • Entusiasme	JUSTÍCIA • Imparcialitat • Lideratge • Treball en equip
HUMANITAT • Bondat • Amor • Intel·ligència social	TEMLANÇA • Autocontrol • Prudència • Humilitat • Perdó

Fortaleces universals de l'ésser humà (Peterson i Seligman, 2004)

D'acord amb Seligman (2002), els tres pilars bàsics de la psicologia positiva són: les emocions positives, els trets positius o les fortaleces personals i les institucions positives que faciliten el desenvolupament d'aquests trets i emocions positives.

Des d'aquesta perspectiva es deixa de manifest la necessitat de generar institucions positives, especialment entorns educatius que facilitin

II. BASES TEÒRIQUES

climes de seguretat i emocions positives a l'aula per facilitar el desenvolupament i benestar o felicitat dels alumnes (Seligman, 2002).

Per això, el programa ER tria com a lloc d'actuació els centres educatius.

Avui dia sabem a més que les emocions positives afavoreixen l'aprenentatge i les relacions interpersonals significatives (Lyubomirsky, Diener i King (2005), entre molts altres beneficis. Sentir-se bé a l'aula, al centre escolar, és sens dubte un dels elements fonamentals perquè l'aprenentatge d'altres continguts pugui tenir lloc; a més, es considera essencial per al benestar dels infants i adolescents. Abordar des del context escolar la promoció del desenvolupament personal i social ens beneficia a tots com a societat en la mesura que incideix directament en una millora de la convivència (Fernández-Berrocal, 2011). De nou això justifica la implementació del programa ER als centres educatius.

1.3. TEACHFULNESS

És la proposta antropològic-pedagògica de caràcter teòric i pràctic, que estudia el creixement integral de l'educador com a persona a través de l'autoconeixement educatiu. Això suposa un factor clau en la possibilitat i la qualitat d'una educació integral (Domínguez Prieto, 2018).

Aquesta proposta neix el 2018 des del programa *Educació Responsable*, ja que constata que no hi ha procés educador fructífer si no passa en el context d'una experiència vital de creixement del docent.

Es pot viure amb passió i entusiasme la vocació i missió de mestre, en què es creix fent créixer els altres

En aquesta línia, l'educació es considera un esdeveniment antropològic, pel que fa a les persones en relació amb altres persones. A l'educació, per tant, la persona és el centre; mai ho és la tècnica o el coneixement, per importants que siguin. La clau de l'educació és la persona.

Les variables del programa ER i els seus diversos moments (desenvolupament emocional, social i creatiu) són mitjans de promoció integral de la persona a centres escolars. Això només és possible si comptem amb la clau més gran: el professional docent.

El *Teachfulness* cerca atendre el propi desenvolupament personal del docent. Pretén analitzar com es pot viure amb passió i entusiasme la vocació i missió de mestre, en què es creix fent créixer els altres i, en segon lloc, desenvolupar els instruments

i experiències necessàries per promoure aquesta vocació, missió i creixement personal.

Quan parlem d' *Educació Responsable*, és molt aclaridor acudir a l'etimologia, ja que la paraula 'responsable' procedeix del terme llatí 'responsum', supí de 'respondere', que vol dir respondre. I respondre no és fonamentalment contestar sinó comprometre's amb alguna cosa o amb algú.



II. BASES TEÒRIQUES

A l'esdeveniment de la trobada amb el alumnat la vida del professor queda afectada. Cadascú se'l fa present com un rostre concret que l'interpel·la i li reclama el millor de si. En certa manera, la vida del professor esdevé resposta a l'alumne, en responsabilitat per ell. Així doncs, amb allò que el professor és i sap, en el temps que té i allà on és, ha de respondre per ell.

Per tant, el professor, en l'educació, es veu cridat a respondre la persona dels alumnes, se'n fa càrrec de manera constant, reflexiva, donant resposta a la seva necessitat de desenvolupament personal a l'entorn escolar.

El mestre magister és aquell que, ensenyant i acompanyant fa més (magis) l'alumne i es fa més (magis) ell mateix. El magisteri és l'art de fer més l'altre creixent un mateix. I es duu a terme a través d'una relació especial que es manifesta en tres actituds constitutives: la disponibilitat, la responsabilitat donativa davant l'alumne i l'autèntica autoritat amb què l'alumne revesteix el mestre després de constatar-ne la disponibilitat i la responsabilitat.

Teachfulness considera que l'amor a un mateix i l'autocura de l'educador són fonamentals en qualsevol acció educativa, d'acompanyament o cura de nens, nenes i joves. Per això, ER també és una invitació

a tenir cura del docent i de la seva activitat, del seu paper únic en la promoció de persones.

1.4. ART I CREATIVITAT

Hi ha tantes obres d'art com persones hi interactuen. L'art permet que cada persona, cada alumne, es descobreixi i redescobreixi a les obres d'altres persones, identificant i expressant les emocions, idees i pensaments que la contemplació i el diàleg amb l'obra li evoquen, generant un procés d'autodescobriment a través del mateix.

El 2012 la Fundació Botín va publicar l'informe internacional *Bon dia creativitat!* el plantejament fonamental del qual és que l'art enriqueix la vida. Aquest informe ressalta la importància de la creativitat a la nostra societat i, específicament, a l'àmbit educatiu. Desenvolupar al màxim la capacitat creativa és un repte essencial, ja que permet mirar les coses de manera diferent, imaginar noves possibilitats, idear solucions per a diferents problemes, crear en definitiva noves formes de fer les coses per evolucionar i

progressar.

Per tant, en oferir als infants i joves un pla educatiu amb alt contingut en experiències artístiques de qualitat, aquests seran

més capaços de desenvolupar el seu potencial, gaudir de benestar físic i mental i transmetre aquests beneficis a molts altres (Clouder, 2012).

Al nostre món, l'art ens demostra que no estem sols i que no som els únics que experimentem el món així; una



II. BASES TEÒRIQUES

experiència fonamental a l'adolescència, per exemple (Clouder, 2014).

L'art planteja a les persones el desafiament de cercar diferents respostes per a un mateix problema, afavorint diferents punts de vista i maneres de pensar, al contrari que l'educació formal, que imposa la convergència cap a una mateixa resposta (Albano, 2012).

**Mirar les coses de manera
diferent, imaginar noves
possibilitats, idear solucions per a
diferents problemes, crear en
definitiva noves maneres de fer
les coses per evolucionar i progressar**

L'informe *Arts i Emocions que potencien la Creativitat* (2014), presentat per la Fundació Botín en col·laboració amb el Centre d'Intel·ligència Emocional de la Universitat de Yale, insisteix a conscienciar la comunitat educativa, en un sentit ampli, de la importància que tenen les arts en la formació de totes les persones (no només dels artistes), a causa dels beneficis que produeixen en el desenvolupament personal i social i, especialment, per la capacitat que tenen per potenciar la imaginació i la creativitat.

Per aconseguir èxits creatius, i augmentar així la creativitat social (generadora d'innovació i desenvolupament), cal que la persona que pretengui assolir-los reuneixi dues condicions: per una banda, ha de tenir una actitud oberta (contemplar el món que l'envolta amb interès i receptivitat) i, de l'altra, ha de desenvolupar certes habilitats que li permetin gestionar les emocions que, inevitablement, acompanyen la tasca creativa.

Unit a això, Hoffman i Ivcevic (2022) posa de manifest que les activitats artístiques han demostrat ser vàlides com a mitjà per ensenyar intel·ligència emocional i creativitat.

Per a la Fundació Botín, l'art és tan crucial per a la millora social que el 2017 inaugura el Centre Botín a la ciutat de Santander (Cantàbria, Espanya). Aquest s'ha centrat en el potencial que tenen les arts per fer-nos més creatius, perquè la creativitat, entesa



II. BASES TEÒRIQUES

com la capacitat de resoldre reptes i problemes, és clau per a l'evolució i el desenvolupament de la societat. Tots podem ser creatius, però ens cal la motivació, l'esforç i la



actitud per voler ser-ho, la capacitat de mirar al nostre voltant amb una mirada diferent, de sorprendre'ns, imaginar, pensar i atrevir-nos a fer les coses de noves formes. I a

tot aquest procés hi ha un ingredient clau que marca la diferència: les emocions. Diferents estats emocionals ens porten a mirar la realitat de maneres diferents, i una adequada gestió de les emocions que apareixen en el procés creatiu és clau per dur-ho a terme amb èxit. Les arts ens emocionen i els centres d'art ens poden ensenyar a aprofitar i gestionar aquestes emocions en el nostre procés creatiu, sigui quin sigui.

“L'art genera benestar físic, psicològic i social, activa els nostres sentits, ens ajuda a conèixer-nos i entendre'ns millor, desenvolupa la imaginació i l'empatia, les habilitats socials, fomenta la reflexió i el pensament crític, ...” (Sáenz de Miera, 2022). És per tot això que Educació Responsable ha vist i veu a l'Art un vehicle idoni per aprendre a pensar i reflexionar, conèixer-se un mateix i els que ens envolten. En definitiva, un vehicle per treballar i potenciar totes les variables i els àmbits de desenvolupament que contempla el programa ER: emocional, social i creatiu.



PROGRAMA *EDUCACIÓ* *RESPONSABLE*



III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

1. OBJECTIUS

ER és un programa educatiu de caràcter preventiu, l'objectiu del qual és afavorir el desenvolupament integral de nens, nenes i joves, promoure la comunicació i millorar la convivència als centres educatius implicant docents, alumnat i famílies. Això es fa mitjançant un pla de formació docent, uns recursos educatius i un acompanyament en el procés d'implantació. Tot això es concreta en 4 objectius clau:

1. Potenciar el desenvolupament integral de l'alumnat a través d'una educació emocional, social i creativa.
2. Enfortir l'enllaç del docent amb els alumnes.
3. Afavorir el benestar i la cura del docent.
4. Promoure la millora del clima de convivència a la comunitat educativa.

2. VARIABLES

ER s'enfoca en el desenvolupament d'habilitats personals a l'alumnat, per això des de la seva investigació, intervenció i avaluació, el disseny respon al desenvolupament de 9 variables en concret.

S'entén com a variables aquelles propietats d'un fenomen d'estudi que poden canviar i les variacions de les quals són susceptibles de ser mesurades. Les variables ER són aquelles habilitats presents en major o menor proporció a l'alumnat, abans i després de la intervenció amb el programa ER.

A través de la feina amb les variables del programa, *Educació Responsable* se centra principalment en tres àmbits de desenvolupament personal: emocional, social i creatiu.



Totes estan en constant relació generant una connexió interàmbits de desenvolupament amb la idea que es produeixi un aprenentatge holístic i integrador de la persona; també, des de la neuroplasticitat que genera noves connexions en resposta a l'experiència d'aprenentatge.

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

2.1. DESENVOLUPAMENT EMOCIONAL

El desenvolupament emocional a ER fa referència a la construcció dels afectes cap a un mateix i cap als altres. Aquest àmbit aborda la identificació, l'expressió i la regulació emocional, l'empatia i l'autoestima.

El seu foment influirà especialment en la forma de manejar les situacions complexes reduint els nivells d'ansietat i augmentant els de benestar, impacte també en les relacions personals i per això en l'autoconcepte. Tot seguit, s'expliquen:



IDENTIFICACIÓ, EXPRESSIÓ I REGULACIÓ EMOCIONAL

Capacitat per percebre, acceptar, gestionar i exterioritzar les emocions. Consisteix a poder reconèixer i anomenar les emocions pròpies i alienes; comprendre en quines situacions es produeixen, distingint-les dels pensaments; i manejar-les, siguin agradables o desagradables, de manera adaptativa, davant de situacions favorables i adverses.

Aquesta variable afavoreix el coneixement d'un mateix i el dels altres en la manera com és capaç de reconèixer les emocions i com influeixen en el comportament (Seal et al., 2011; Weissberg et al., 2015). També es connecta amb la metacognició (Chernyixenko, Kankaras i Drasgow, 2018), un component cognitiu clau del pensament reflexiu (Lamb, Maire i Doeke, 2018); i la resiliència, com a forma d'enfrontar l'adversitat de manera constructiva, reconeixent i cuidant la salut mental a través de conductes positives davant de l'estrès, les amenaces o els conflictes.

EMPATIA

Habilitat personal per connectar amb els altres, comprendre els seus pensaments, sentiments, actituds i les circumstàncies que els afecten.

Implica l'exercici de sortir de nosaltres mateixos per poder apropar-nos en sentir o la realitat de l'altre i, des d'aquí, validar-ne les emocions. Per això, cal mostrar obertura als altres,

saber identificar les emocions i promoure l'escolta activa, entre d'altres; per ressonar afectivament des de la relació.

Tot això suposa ser capaç de posar-se al lloc dels altres (empatia cognitiva), connectar amb l'emoció que l'altra persona està experimentant (empatia afectiva) i, alhora, l'habilitat per prendre perspectiva des de la consciència emocional d'un mateix.

En vincular-se amb la necessitat de l'altre, també es propicia l'augment de les conductes prosocials com l'ajuda, la compassió o la cura dels altres.

AUTOESTIMA

És la valoració que tenim de nosaltres mateixos, basada en un conjunt de pensaments, sentiments, creences,... cap a la nostra manera de ser i actuar, cap als trets del nostre cos i el nostre caràcter. Es tracta de la valoració que fem de l'autoconcepte en la mesura que som capaços d'identificar les nostres forteses i debilitats. S'origina a la relació amb les persones significatives (família i centre educatiu) i es vincula a experiències afectives tant en el sentit positiu com en el negatiu, que hem anat recollint de les relacions socials i construint al llarg de la nostra vida.

És per això, que és important que el professor sigui conscient de la petjada que deixa a la vida

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

dels seus alumnes; pot sumar o restar en el reconeixement de les seves potencialitats. En aquest sentit, des d' *Educació Responsable* es vol enfortir el vincle del professor amb l'alumne que afavoreixi el desenvolupament de les seves habilitats i la confiança en si mateix per assumir o afrontar nous reptes.

La motivació i la mentalitat de creixement s'associen amb aquesta variable. Segons Dweck (2016), consisteix a entendre les habilitats d'un

mateix com una cosa voluble assumint els errors i aprenent-ne des de l'esforç, la confiança, la crítica constructiva i el desenvolupament dels nostres talents.

2.2. DESENVOLUPAMENT SOCIAL

Entenem per desenvolupament social un conjunt d'habilitats que faciliten les relacions interpersonals satisfactòries, que afavoreixen la convivència i contribueixen a un clima de confiança, respecte, tolerància i suport mutu entre els membres de la comunitat educativa.

L'acceptació recíproca i acollidora de l'altre genera vincles sans, gratificants i duradors.

En definitiva, en aquest àmbit es persegueix l'adaptació eficaç de la persona al seu entorn, des de la consciència social d'una vida comuna.

Perquè això passi, a ER es tradueix en les variables de: habilitats de comunicació, habilitats de relació i assertivitat.

HABILITATS DE COMUNICACIÓ

Conjunt de competències personals basades en compartir significats a través de l'intercanvi d'informació, l'expressió de comportaments en la relació i la comprensió comuna.

Utilitza tècniques o estratègies per rebre, elaborar i transmetre a altres persones idees, opinions o estats emocionals de forma clara i efectiva; de manera que es produeixi la cura de la relació. Inclou habilitats com l'escolta activa i la comunicació receptiva i expressiva, tenint en compte el llenguatge verbal i el no verbal.

A més, l'habilitat per donar retroalimentació generant aprenentatge, inclusió i benestar està directament relacionada aquí. En aquest sentit, la comunicació ens serveix de pont per poder relacionar-nos amb els altres, generar vincles positius que contribueixen al bon clima de convivència.

HABILITATS DE RELACIÓ

Es refereixen a la capacitat personal per disposar i facilitar la trobada amb els altres, mantenint interaccions positives i enfortint els vincles. Involucra les habilitats bàsiques d'interacció

ció (saludar, agrair, felicitar, saber demanar perdó, acceptar les diferències...).

Segons Sastre (2021), la relació és constitutiva en tant que propicia un esdeveniment en què dues persones es fan significativament presents, gràcies a la inclusió recíproca d'una en

la vida de l'altra, de manera que hi ha un impacte mutu que condueix al creixement de tots dos.

La col·laboració, la cooperació i la participació són habilitats entorn del compromís social i el bé comú que, consegüentment, propicia aquesta variable; quant a que predisposen la persona a relacionar-se de manera responsable i presentant comportaments prosocials.

ASSERTIVITAT

Aquesta variable posa en joc l'afirmació de la pròpia personalitat per oferir als altres el punt de vista propi. Es basa en l'habilitat per expressar emocions, fer suggeriments i afirmar o ratificar els propis interessos i drets, sense negar els dels altres ni incórrer en situacions d'hostilitat o agressivitat.

Està vinculat amb el respecte cap a un mateix que ens facilita ser coherents amb els nostres principis i cap als altres per respectar les diferents maneres de pensar (em respecte, et respecte).

Suposa un estil relacional que, a partir d'una identitat individual forta, inclou les habilitats d'autoafirmació i d'oposició assertiva. La seva pràctica augmenta la confiança en si mateix i la soltesa amb què es pot fer front a qualsevol situació (Bach i Forés, 2023). A més, contribueix a generar resistència davant de la pressió social inapropiada i predisposa la persona a la recerca o l'oferiment d'ajuda quan cal.

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

En el context interpersonal, es relaciona amb la negociació per assolir un acord sobre interessos que es perceben com a divergents.

Des d'un enfocament integrador vol trobar el benefici mutu i acceptable per als implicats des de la gestió constructiva dels conflictes i la interdependència.

2.3. DESENVOLUPAMENT CREATIU

Aquest tercer àmbit de desenvolupament del programa ER es focalitza especialment en la dimensió cognitiva de la persona i involucra nombrosos processos de pensament que permeten adquirir coneixement, crear significats i donar resposta i sentit a la realitat. Ens posa en relació amb el món que ens envolta i amb el món dels altres.

Suposa un camí des del pensament divergent o relacional cap al convergent i es divideix en tres variables: pensament crític, pensament creatiu i presa de decisions.

PENSAMENT CRÍTIC

Capacitat d'analitzar i avaluar la informació de manera sistemàtica, qüestionant-ne la validesa, identificant supòsits, separant fets d'opinions i explorant diverses perspectives.

Implica una actitud de curiositat i obertura a l'experiència, que cerca formular preguntes, verificar dades i comprendre més enllà de

allò aparent. Aquest procés no només facilita la resolució de problemes, sinó que permet una reflexió profunda i personal sobre la realitat, fomentant l'adaptació a un món en canvi constant i promovent la recerca de la veritat i l'enteniment ètic.

Està relacionada amb la metacognició, ja que el pensament crític requereix la capacitat d'identificar els biaixos cognitius propis, així com amb l'habilitat d'aprendre a aprendre perquè implica ser conscient de com adquirim i apliquem el coneixement.

Això ens permet millorar les nostres habilitats cognitives i superar limitacions o biaixos.

PENSAMENT CREATIU

Capacitat de generar noves idees i/o l'associació nova de conceptes previs per resoldre problemes de manera original i útil. Pensar creativament s'associa amb la fluïdesa, originalitat i volum de les idees que es creen a través de fer múltiples i diferents connexions mentals utilitzant tècniques

creatives.

Les emocions (la seva vivència, identificació i gestió) influeixen directament en els processos creatius (Ivcevic, 2022). A ER aquesta variable contribueix a l'avenç en el coneixement (personal i del món) i a la construcció del comú des d'habilitats com la flexibilitat, la imaginació, l'adaptació i la sensibilitat davant dels problemes i la seva resolució; ampliant

temps de reflexió abans de prendre una decisió. Aquí es posa especialment en joc el pensament divergent.

PRESA DE DECISIONS

Habilitat de seleccionar, de manera conscient i sistemàtica, l'opció més adequada entre un conjunt d'alternatives, considerant



III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

críters específics, informació disponible i anticipant-ne possibles conseqüències. Aquest procés es pot basar en el raonament, la intuïció o una combinació de tots dos, i està profundament vinculat amb la responsabilitat personal i social. Implica analitzar la viabilitat i l'impacte de cada opció, valorant no només allò que es pensa i sent individualment, sinó també el seu efecte en el benestar col·lectiu.

La presa de decisions empodera els qui hi participen, fomenta la participació activa i és essencial per exercir drets, influir en processos i promoure entorns de cooperació i benestar.

Aquesta variable abasta l'exercici de la nostra llibertat per valorar des de diferents alternatives l'opció que encaixa millor en l'esquema personal de valors. Tota elecció va acompanyada d'una renúncia, per això és clau acompanyar en aquest procés l'alumnat i inculcar valors sòlids a l'estudiant que li permetin fer-ho de la millor manera.

3. METODOLOGIA ER

Educació Responsable fomenta que docents i alumnat recorrin un camí de creixement comú basat en la generació de nous espais d'aprenentatge experiencial, on es contempla l'escolta emocional alhora que s'afavoreixen els llaços de confiança entre alumne

i educador i es potencien les relacions de col·laboració. Aquests espais, tal com demostra l'experiència, ajuden a potenciar el talent i el desenvolupament de la creativitat a les aules per transferir-los posteriorment a la vida.

Gran part dels processos a ER es produeixen a través de metodologies actives que s'enfoquen a posar l'alumne al centre de les nostres decisions educatives. Per exemple, Visual Thinking, Aprenentatge Cooperatiu, Treball per Projectes, Aprenentatge Basat en Reptes, Aprenentatge Servei, etc. Pensar en la millor manera d'acompanyar els nostres nens, nenes i joves en el seu desenvolupament personal, competencial, social, emocional i acadèmic quan es pensa, prepara, organitza i proposa qualsevol activitat al centre educatiu és la clau per fer-ho (Núñez, 2020).

"Una Metodologia Activa és un procés interactiu basat en la comunicació professor-estudiant, estudiant-estudiant, estudiant-material didàctic i estudiant-mitjà, que potencia la implicació responsable d'aquest últim i comporta la satisfacció i enriquiment de docents i estudiants"

(López, 2005). Els mètodes actius se solen definir per oposició als mètodes passius o receptius utilitzats tradicionalment a l'ensenyament. Així, es caracteritzen per tres trets fonamentals: activitat, participació i autodirecció (Ventosa, 2012).

El programa ER proposa una sèrie de recursos educatius (Banc d'Eines, Lectura i Emocions, Literatura, Emocions i Creativitat, ReflejArte, El Cor de les Emocions, Crea la teva Història Musical i Playing Emotions) que es desenvolupen a l'apartat 5.

3.1. MODEL ABANS, DURANT I DESPRÉS (ADD)



La proposta educativa del programa ER, especialment en el funcionament dels recursos educatius, treballa amb una metodologia de tres fases: Abans, Durant i Després.

ABANS: Aquesta fase cerca posar en joc els coneixements previs que l'alumne tingui de la variable i/o qüestió de fons a treballar, despertant el seu interès i connectant amb allò que li és familiar. En aquesta fase es busca estimular

la curiositat i augmentar-ne la motivació per connectar amb l'activitat que es proposa.

Depenent del recurs i de la variable a treballar, sol comportar, per exemple, una sèrie de

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

preguntes evocadores (Banc d'Eines) una introducció a l'artista, autor, a l'obra, a la peça (ReflejArte o Literatura) o bé un escalfament vocal i corporal i introducció a la música (Cor de les Emocions).

DURANT: Es treballa amb el suport específic de cada recurs educatiu per generar intercanvi d'opinions entre iguals i la posada en joc de l'àmbit emocional, social i creatiu de cada alumne. Depenent del recurs i la variable es poden donar: el cant grupal (Cor de les Emocions), la lectura i acció al voltant dels personatges (Literatura, Emocions i Creativitat), interacció amb el videojoc i la seva narrativa (Playing Emotions), visites a exposicions físiques o virtuals (Reflecteix-te), etc.

DESPRÉS: Consisteix a fer una transferència a la vida real de l'alumne a través d'activitats d'ampliació o reforç que solen consistir en creacions cooperatives (ReflejArte, Playing Emotions), concert final (Cor de l'Emocions) i diferents dinàmiques (Banc d'Eines), etc. En alguns casos es genera una obra final com a mostra del camí recorregut, que es comparteix amb la comunitat educativa dins del centre mateix o de la Xarxa d' *Educació Responsable* anomenada Som Creatius (la celebració de l'aprenentatge a través d'una presentació o trobada).

24. PLA DE FORMACIÓ PER AL DOCENT

El programa ER arriba a l'alumnat principalment a través de la figura del docent, ja que sosté que un element essencial de l'educació és la relació docent-alumne. És aquí on el veritable aprenentatge i creixement succeeix. Per això, el pla formatiu ER considera que fer conscient el professor de l'empremta i la influència que exerceix, no només en el procés educatiu, sinó en la vida dels seus alumnes, és clau.



La Fundació Botín ofereix als docents de els centres de la Xarxa *Educació Responsable* un pla de formació específic, teòric i pràctic, perquè coneguen la fonamentació pedagògica del programa i puguin viure en primera persona el desenvolupament emocional, social i creatiu que promouran en el seu alumnat.

Les formacions ER plantegen un itinerari per conèixer, experimentar i treballar les variables del programa, per després poder modelar-lo i compartir-lo amb els alumnes.

Durant les sessions, es proposa un procés de coneixement i treball personal que genera la connexió amb la seva vocació docent i la cohesió grupal, així com l'exposició i la incorporació de noves idees, tècniques i aproximacions en el dia a dia a l'aula. Els recursos ER també es

ofereixen com a mitjans concrets per portar-los a la pràctica.

Hi ha dues línies de treball específiques en la proposta de formació docent. La primera està relacionada amb el Marc Teòric que fonamenta el programa, que es distribueix en tres mòduls formatius per aprofundir en el Desenvolupament Emocional, el Desenvolupament Social i el Desenvolupament Creatiu. La segona línia respon a un pla formatiu connectat amb els recursos educatius del programa que el docent aplica a les aules.

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

5. RECURSOS EDUCATIUS

Els recursos educatius del programa *Educació Responsable* són una sèrie de propostes pedagògiques, susceptibles de ser incorporades a les programacions didàctiques de cada docent per treballar les variables ER a l'aula i es poden abordar des de qualsevol àrea curricular o context escolar. Aquests recursos ofereixen una àmplia varietat de situacions d'aprenentatge i són el vehicle idoni per desenvolupar les competències emocionals, socials i creatives a l'aula en funció de l'etapa i el nivell psicoevolutiu.

Les més de mil situacions d'aprenentatge ER busquen estar vinculades a contextos propers

i significatius per a l'alumnat. Els recursos pretenen ser inclusius, dinàmics, creatius i versàtils amb l'objectiu d'adaptar-se a l'heterogeneïtat de perfils dels centres educatius de la Xarxa. Moltes vegades estan seqüenciats en diverses fases i accions orientades a l'aprenentatge competencial. El professorat pot crear o dissenyar adaptacions a partir de l'existent en funció de l'itinerari que vulgui recórrer amb l'alumnat i els interessos concrets.

Un aspecte distintiu del programa *Educació Responsable* són **els seus recursos vinculats a**

les arts. Això implica crear marcs innovadors d'aprenentatge dins del model ADD. Les arts involucrades són: *literatura, música, arts plàstiques i videojocs.*

Les propostes educatives vinculades a les arts promouen el desenvolupament motor, sensorial, emocional, social, cognitiu i creatiu.

Un aspecte diferenciador dels recursos vinculats a les arts del programa *Educació Responsable* és que afavoreixen l'adquisició d'un ampli repertori de competències vinculades a la cooperació, el pensament crític i la resolució de problemes. Són sabers bàsics imprescindibles per a l'aprenentatge de continguts curriculars que incorporen les arts al currículum (1) enforteixen el vincle professor-alumne; (2) milloren el desenvolupament emocional dels alumnes a l'aula; (3) desenvolupen la plasticitat cerebral; (4) afavoreixen que els alumnes s'impliquin més, col·laborin i aprenguin els uns dels altres, (5) promouen l'acostament al llenguatge artístic i (6) faciliten la implicació activa de les famílies.

Els recursos educatius ER íntegrament són: ***Banc d'Eines, Lectura i Emocions, Literatura, Emocions i Creativitat, ReflejAr-te, El Cor de les Emocions, Crea la teva Història Musical i Playing Emotions.***

5.1. AUDIOVISUALS

5.1.1. BANC D'EINES (BDH)

Infantil, primària i secundària (de 3 a 16 anys)



El BdH és un recurs molt versàtil que treballa el desenvolupament emocional, social i creatiu mitjançant una variada selecció de fonts

audiovisuals (seqüències cinematogràfiques, anuncis de publicitat, cançons, poemes, etc.) i de tècniques i dinàmiques grupals. Les activitats que ofereix són flexibles, obertes i permeten adaptar-se al moment evolutiu de l'alumnat, a les característiques de l'aula i a la realitat del centre.

Engloba més de 500 situacions d'aprenentatge dissenyades acuradament per aplicar-les a

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

sessions de tutories i integrar-les a les àrees curriculars (Matemàtiques, Educació Física, Coneixement del Medi, Llengua i Lliteratura, Educació Artística, etc.) i diferents contextos escolars (Pla de Convivència, Atenció a la Diversitat, Acció Tutorial, Bilingüisme, Pla Lector, Treball per Projectes, Educació Ambiental, Pla d'Orientació Acadèmica i Professional, etc.).

Objectius:

- Entrenament sistemàtic de les variables ER al llarg del curs escolar.

Metodologia ADD:

- **Abans:** Es plantegen unes preguntes o situacions d'aproximació a la qüestió o variables a tractar.
- **Durant:** Projecció de l'audiovisual o difusió del contingut i realització d'una o diverses dinàmiques de grup.
- **Després:** Es tanca la sessió amb un joc, reflexió col·lectiva o creació grupal.

Altres propostes vinculades al recurs:

- **Caminar l'aigua:** Creat en col·laboració amb el Laboratori de Divulgació Científica i Cultural sobre el patrimoni de l'aigua, ofereix una experiència d'aprenentatge en moviment, adreçada a primària i secundària en què es tracta

vés d'un mapeig col·laboratiu i de caminades interpretades que segueixen el curs de l'aigua, els alumnes poden viure experiències sensorials, emocionals, socials i creatives.

- **Pla Innova:** Dossier amb activitats sobre les variables ER, algunes amb autoria de centres i docents de la Xarxa per a les etapes d'infantil, primària i secundària.
- **Matemàtiques en clau LOMLOE:** Guia dissenya per treballar el sentit socioafectiu i creatiu de l'assignatura de matemàtiques a primària ajustat a la legislació LOMLOE.
- **Competència STEM en clau LOMLOE:** Guia dissenyada per treballar la competència de ciència a través de situacions d'aprenentatge del BdH per a infantil, primària i secundària, ajustat a la legislació LOMLOE.

5.2. LITERATURA

5.2.1. LECTURA I EMOCIONS (LLEGEIX)

Infantil (de 3 a 5 anys)

Propostes perquè l'alumnat d'educació infantil, encara en etapa prelectora, trobi i identifiqui en els llibres emocions i històries que donin suport al seu creixement i creativitat per integrar-los de forma natural al seu món quotidià.



Objectius:

- Donar suport, facilitar i acompanyar els infants en el desenvolupament emocional, intel·lectual, social i creatiu a través de la lectura.
- Crear consciència, des de petits, sobre les qualitats i la importància de la lectura, els llibres i l'observació d'imatges per al desenvolupament personal i social, i en concret per a la identificació i l'expressió emocional.
- Multiplicar les possibilitats d'accés a la lectura i als llibres.
- Iniciar la comprensió lectora per anar a poc a poc millorant-la.
- Desenvolupar la capacitat de selecció de les lectures i l'autonomia per relacionar-se personalment amb el món literari.

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

- Promoure el compromís de totes les parts implicades (família, professorat i professionals de la comunitat) com una acció prolongada en el temps (tota l'etapa infantil).

Metodologia ADD:

- **Abans:** posada en marxa d'un sistema de préstec de llibres i elaboració de l'emoció-metre. Enviament de la primera carta del Mag de la paraula i, després d'això, arriba la visita a l'alumnat.
- **Durant:** realització d'activitats a l'aula a partir de dos àlbums il·lustrats emfatitzant a l'educació emocional, social i creativa.
- **Després:** enviament de la segona carta i visita final del Mag de la paraula.

Altres propostes vinculades al recurs:

El mag es cola a la teva aula: propostes didàctiques en el marc de la metodologia ADD addicionals al recurs de LEE que inclouen el treball en la mateixa línia amb àlbums il·lustrats addicionals (per a infantil i primers cursos de primària) presentats a partir d'un vídeo.

5.2.2. LITERATURA, EMOCIONS I CREATIVITAT (LEC)

Primària i secundària (de 6 a 16 anys).

Propostes lúdiques i didàctiques a partir d'una sèrie de títols i textos per fomentar el plaer per la lectura i millorar les habilitats

de comunicació, incidint en el desenvolupament emocional, social i creatiu de l'alumnat i fomentant una ciutadania responsable i compromesa.



Objectius:

Afavorir el diàleg entre el lector i el text per aconseguir:

- Empatitzar amb els personatges; identificar i transmetre les emocions.
- Reflexionar sobre els esdeveniments dels personatges, relacionant les seues conductes amb les seues experiències sense comprometre les pròpies emocions i vivint noves situacions per a l'aprenentatge.
- Fomentar la imaginació i impulsar la lectura com a alternativa saludable d'oci i temps lliure.

- Oferir eines educatives flexibles i de fàcil utilització que permetin als principals agents educatius (professorat, famílies i mediadors socials en general) acostar-se al nen o adolescent a través de la lectura i ajudar-lo en el desenvolupament personal i social.

- Millorar la lectura i fomentar la lectoescriptura com a elements fonamentals del procés d'aprenentatge.

Metodologia ADD:

- **Abans:** Presentació del text, anticipació del contingut i coneixement de l'autor i l'obra.
- **Durant:** Lectura del llibre. Intercanvi d'opinions i idees a través d'activitats lúdiques, reforç de l'hàbit lector i avenç en continguts curriculars.
- **Després:** Reforç d'aprenentatges i transferència a la vida quotidiana. El recurs LEC pot finalitzar amb el desenvolupament d'un treball col·laboratiu final basat en el llibre o text treballat per a la seva exposició a *Som Creatius*.

Altres propostes vinculades al recurs:

- **Parlar al Quadrat:** Proposta educativa, adreçada a primària, que posa en valor la importància i el treball de l'Oratòria utilitzant tècniques teatrals per millorar la comunicació interpersonal.

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

- **Consumidors Compromesos:** guia d'activitats adreçada a l'etapa secundària que consta d'una selecció de textos no literaris

de caràcter variat, per fomentar el consum responsable, la sostenibilitat i la responsabilitat i exigència ciutadana a l'alumnat. Engloba activitats lúdiques i flexibles sobre quatre àmbits: la societat de consum

la publicitat, els drets i els deures del consumidor i el consum d'informació.

- **Literatura en moviment:** proposta adreçada a primària i secundària amb lectures universals i en diferents suports per fomentar la lectura per plaer com a font de coneixement i diversió fora de l'aula i en el context d'una caminada. Poden realitzar-se a

format d'activitat puntual durant una classe o aprofundir i investigar en un treball per projectes.

etapes interrelacionades i consecutives articulades al voltant d'una sessió (presencial o virtual) en una sala d'exposicions del Centre Botín, que culmina amb la creació i l'exposició de les seves pròpies obres per tal de promoure l'autoestima dels participants.



Objectius:

- Incloure experiència estètica en els processos de coneixement: aprendre amb significat, emoció i expressió.
- Establir contacte amb l'obra d'art i la seva comprensió de manera didàctica i lúdica alhora, a través de l'observació i el descobriment, tant personal com col·lectiu, de diferents conceptes.
- Desenvolupar actituds i habilitats socioemocionals com l'empatia, la identificació i

expressió emocional, l'escolta activa i empàtica, el respecte per altres opinions, l'assertivitat i la creativitat.

Metodologia ADD:

- **Abans:** Constitueix la base i introducció al recurs mitjançant una activitat de motivació i preparació que es realitza tant a l'àmbit familiar com a l'aula. Es tracta d'estimular la curiositat, l'observació i la presa de decisions.
- **Durant:** Sessió a la sala d'exposicions o a través de la visita virtual. L'activitat prèvia haurà generat la motivació i les condicions idònies per al màxim aprofitament i gaudi del contacte amb l'autor i la seva obra i de l'experiència artística en si mateixa. En aquesta sessió es visiten les obres seleccionades

de l'exposició i es fa un treball reflexiu sobre aquestes a través del diàleg i de dinàmiques participatives a través de l'estratègia del pensament visual (Visual Thinking).

- **Després:** Uniu els dos passos anteriors del recurs per, a partir d'aquestes experiències viscudes, facilitar la tasca creativa de l'alumnat. Gràcies a això s'elabora la seva pròpia obra col·laborativa de centre, que es mostrarà juntament amb altres centres educatius a l'exposició col·lectiva Som Creatius que recollirà el resultat final de tot el recurs.

5.3. ARTS PLÀSTIQUES

5.3.1. REFLECTIR-TE

Infantil, primària i secundària (de 3 a 16 anys).

Es tracta d'un recurs educatiu que, a través de l'exploració de diferents artistes contemporanis i el poder transformador de les arts plàstiques, promou el desenvolupament emocional, social i creatiu de l'alumnat.

Proposa un treball d'aula dividit en tres

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

5.4. MÚSICA

5.4.1. EL COR DE LES EMOCIONS (CDE)

Infantil, primària i secundària (de 3 a 16 anys).



És un recurs educatiu que contempla el cant coral com una eina lúdica

i participativa a l'abast de qualsevol, independentment del talent musical, per estimular el creixement emocional, social i creatiu de l'alumnat. El repertori inclou una àmplia varietat de cançons i tradicions musicals de tot el món, incorporant diversos estils, ritmes i formes d'expressió que permeten transformar l'aprenentatge a la seva pròpia vida.

Objectius:

- Promoure el desenvolupament emocional, social i creatiu.
- Contribuir al desenvolupament de les competències establertes en cada etapa al currículum oficial per a l'àrea de música: escolta, interpretació i creació musical, música, moviment i dansa.
- Desenvolupar la sensibilitat, imaginació, oïda, destresa vocal, sentit del ritme i altres habilitats artístiques i musicals.
- Ajudar a descobrir al cant coral una font permanent de benestar.
- Oferir alternatives de lleure positives que afavoreixin el benestar integral dels alumnes.

Metodologia ADD:

El funcionament d'aquest recurs respon a cada sessió a la metodologia ER, posant en joc tres fases fonamentals al CdE:

- **Abans:** Despertar (tècniques corporals i vocals).
- **Durant:** Cant coral (repertori a treballar, sempre amb activitat corporal: coreografies) i verbalització d'aspectes emocionals, socials i creatius.
- **Després:** Actuació final

Ahora, aquest recurs inclou sessions d'assaig i muntatge, el visionat de l'actuació d'un cor similar al que es promou, la preparació de l'actuació final i la realització de la mateixa de manera oberta al públic, cosa que respon a Som Creatius.

Altres propostes vinculades al recurs:

El racó musical. Propostes didàctiques per desenvolupar a l'aula basades en la metodologia ADD que recullen els enregistraments de les sessions musicals ER que han tingut lloc al Centre Botín dedicades a escolars. Aquestes sessions estan intervingudes per experts i adaptades a cursos determinats. També se'n pot fer ús com a activitats "tipus" per vincular-les amb altres estils musicals.

5.4.2. CREA LA TEVA HISTÒRIA MUSICAL

Primària i secundària (de 6 a 16 anys).



III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

És un recurs educatiu que dissenya escenaris d'aprenentatge amb experts de diferents àrees curriculars i metodologies artísticoeducatives.

Posa a la disposició dels docents una sèrie de materials musicals, pautes per a la creació de guió, lletres pròpies i posada en escena per elaborar un espectacle musical de forma col·laborativa i dur a terme una actuació final oberta al públic. És un projecte per dur a terme al llarg del curs i en les diferents matèries que col·laboren en el muntatge.

Objectius:

- Promoure el desenvolupament emocional, social i creatiu a través de les arts aplicades.
- Contribuir al desenvolupament de les competències establertes a cada etapa del currículum oficial per a l'àrea de música i altres disciplines artístiques.
- Generar valor patrimonial i social amb creació pròpia i construcció artística conjunta.
- Desenvolupar la sensibilitat, imaginació, oïda, destresa vocal, sentit del ritme, posada en escena, coreografies i altres habilitats artístiques i musicals.
- Apropiar l'alumnat al món artístic i al gaudi de diferents disciplines oferint alternatives d'oci beneficioses per a la salut física i mental i sent membres actius del seu procés creatiu.

5.5. VIDEOJOCS

5.5.1. PLAYING EMOTIONS

Secundària (de 12 a 16 anys).

És un dels primers recursos educatius en espanyol que proposa la utilització de videojocs independents entesos com a productes culturals i artístics, per generar aprenentatges dialògics al voltant de temes, personatges i experiències concretes, alineades amb les variables del programa ER.



Objectius:

- Promoure metodologies actives com el Aprenentatge Basat en reptes, l'aprenentatge per descobriment o l'aprenentatge dialògic.
- Aprendre a jugar de manera responsable.

- Utilitzar la dimensió artística i cultural present als jocs per abordar, a través de diverses activitats, les competències pròpies del programa ER i apropar-nos a noves narratives.

Metodologia ADD:

- **Abans:** Apropament inicial al videojoc des de la visió de l'autor.
- **Durant:** Es treballen de ple les dimensions emocionals, socials i creatives, per conèixer el funcionament del joc en qüestió i reflexionar sobre les noves narratives.
- **Després:** Fa un pas més enllà a través de la transferència a la vida amb el disseny de jocs físics o digitals que formaran part del Som Creatius.

5.6. PROPOSTES PER A FAMÍLIES VINCULADES ALS RECURSOS EDUCATIUS

En un context on es fa cada cop més difícil la comunicació i la cooperació, que família i escola es trobin i caminin juntes en la mateixa direcció és realment positiu per a l'alumnat. Com anuncia Virginia Cagigal (2016), la família i l'escola han de ser els principals agents d'educació dels fills-alumnes, en una coresponsabilitat que els porta necessàriament a anar de la mà. Al

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

concebre l'educació com un esdeveniment relacional, es comprèn fàcilment que perquè l'educació d'un nen pugui ser desenvolupada, es fa imprescindible que tots els participants mostrin coherència, consens, i se'ls percebi alineats.

Per això, *Educació Responsable* ofereix pautes generals per afavorir el desenvolupament emocional, social i creatiu en família, així com algunes activitats que poden facilitar la tasca a partir dels seus recursos educatius.

Dins dels recursos de Banc d'Eines, LEE, ReflejArte i Cor de les emocions, compten amb propostes i adaptacions per treballar en família.

6. ACOMPANYAMENT ALS CENTRES

Entenem que acompanyar és caminar amb els altres, donar-se a qui s'acompanya i saber escoltar i preguntar. Des d'aquesta línia, ER promou trobades entre les persones que integren la comunitat educativa.

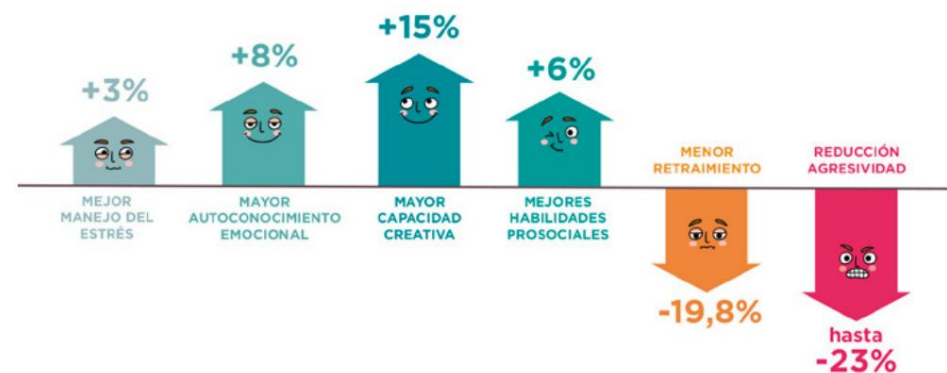


Com mostra l'estudi comparatiu de J. Iribas (2020), **l'acompanyament és un dels segells distintius del programa Educació Responsable**, on es busca que el programa respongui a la realitat de cada centre; generant un espai de trobada i reflexió entre els formadors i seguidors ER i els coordinadors, docents, orientadors, tutors i personal administratiu dels centres educatius.

Per això, s'ofereix i contribueix amb els centres educatius de la Xarxa l'acompanyament que faci a cadascun responsable dels seus objectius, capaç de comprometre's entre ells per descobrir els seus "per a què" (sentit i valors que els orienten) per tal que el programa pugui respondre a la necessitat de cada centre.

7. AVALUACIÓ

El programa *Educació Responsable* s'avalua sistemàticament, des del seu origen, amb el propòsit de conèixer l'impacte que té sobre els estudiants que l'apliquen i la satisfacció dels professors als centres que l'implementen. Es tracta d'avaluacions que es realitzen de manera periòdica i les duen a terme institucions externes a la Fundació Botín.



III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

Aquests processos d'avaluació, presents a cada part del programa, afavoreixen que ER segueixi estant a prop dels centres educatius, responen a les seves necessitats i en constant renovació en funció de les demandes de la

actualitat.

7.1. AVALUACIÓ D'IMPACTE PSICOLÒGIC

Les avaluacions d'impacte psicològic realitzades al llarg dels anys mostren la relació que hi ha entre les habilitats entrenades pel programa i els aspectes més importants de la vida de l'alumnat. Els resultats dels estudis esmentats han posat de manifest l'efecte i la repercussió que té el programa ER en el desenvolupament emocional, social i creatiu dels estudiants que l'apliquen de manera sistemàtica i contínua.

Aquestes investigacions, realitzades per equips de la Universitat de Cantàbria i de la Universitat de Màlaga, mostren que juntament amb el benefici d'ER en el desenvolupament de les competències socioemocionals i en l'increment de la creativitat als estudiants, els professors exerceixen una forta influència en el desenvolupament de les competències emocionals treballades des dels recursos del programa.

Les primeres troballes trobades per la Universitat de Cantàbria, a partir de l'estudi

longitudinal del programa VyVe (2007-2010) realitzat a tres centres de primària a Cantàbria, posen de manifest l'impacte de l'aplicació del programa sobre la millora de la Claredat Emocional, l'Assertivitat i la Intel·ligència Emocional.

Més endavant, els resultats publicats el 2018 d'una investigació posterior dirigida per la Universitat de Cantàbria, en què van participar sis centres de Cantàbria d'infantil i primària, corroboren i reforcen l'impacte promotor del desenvolupament emocional, social i creatiu que té ER sobre el alumnat que ho aplica. I evidencien, a més, que hi ha relacions significatives entre el desenvolupament de les habilitats entrenades

per ER, com a autoestima, actituds cap a la salut, autocontrol, empatia i aspectes importants de la vida dels alumnes tant dins com fora de l'aula. Algunes d'aquestes troballes indiquen que els estudiants de 12 anys que han aplicat el programa ER de manera contínua i sistemàtica, mostren més autoconeixement emocional (+8%), millor maneig de l'estrès (+3%) i menys retraïment (-19,8 %). I en els estudiants de 5 a 9 anys que participen a ER assenyalen un augment en la capacitat creativa (+15%).

Tots els recursos educatius del programa ER estan dissenyats per treballar des de les arts, les àrees curriculars o les tutories, i parteixen de metodologies actives que proposen generar espais d'aprenentatge experiencial

que afavoreixen l'establiment de llaços de confiança entre l'aprenent i l'educador.

I aquests espais, tal com ho demostra l'experiència empírica, ajuden a potenciar



III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

el talent i el desenvolupament de la creativitat a les aules. De manera que estimulen, entre d'altres, la fluïdesa d'idees, la disposició i la iniciativa per crear, el desenvolupament de l'autonomia, l'augment de la curiositat i el desenvolupament del pensament crític i divergent en els alumnes.

D'altra banda, les conclusions del dit estudi longitudinal mostren també que amb la pràctica del programa ER es produeix una reducció en l'aparició de comportaments agressius (-23%) en els alumnes més grans. I als més petits s'observa especialment una millora en les habilitats relacionades amb l'orientació prosocial. Les famílies i els professors de l'alumnat que participa a ER manifesten observar en aquests estudiants la millora en habilitats com l'empatia, la capacitat per a

posar-se al lloc de l'altre, més disposició per col·laborar i comportaments més generosos amb els companys i en l'àmbit familiar.

Aquestes investigacions, a més de confirmar els beneficis que té per als infants i joves entrenar sistemàticament les habilitats de la Intel·ligència Emocional, Social i Creativa, revelen la forta influència que exerceix el professorat en el desenvolupament de les competències esmentades en l'alumnat. I posen de manifest, tal com assenyalava Andreas Schlechter, Director d'Educació a l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE), a la presentació del II Informe del Pla d'avaluació psicològica del programa *Educació Responsable*

(2018), la importància d'oferir oportunitats als educadors perquè es continuïn formant en competències socioemocionals i en recursos innovadors que els permetin transferir allò que s'ha après a l'aula.

Donant continuïtat als processos d'avaluació, es duu a terme una tercera avaluació externa de l'impacte psicològic del programa a estudiants d'infantil, primària i secundària de 25 centres educatius de 7 comunitats a Espanya (Cantàbria, Aragó, Castella i Lleó, Múrcia, Galícia, Navarra i Madrid) durant 2022.

Una investigació, dirigida pel Dr. Pablo Fernández Berrocal i un equip del Laboratori d'Emocions de la Universitat de Màlaga, en què participen més de 1000 estudiants d'edats compreses entre 5 i 18 anys.

A l'estudi són avaluades les variables d'Intel·ligència emocional (IE); percepció emocional; facilitació emocional; comprensió emocional; maneig emocional; dificultats emocionals, problemes de comportament i creativitat.

Els resultats d'aquesta investigació (2024) conclouen en general que, en comparació amb el grup control, l'alumnat format al programa *Educació Responsable* va mostrar una major intel·ligència emocional



III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

total (habilitat per percebre emocions, comprendre-les i utilitzar-les de manera eficient en la presa de decisions), destacant-se en regulació emocional. A més, **reflecteixen més empatia, més actituds prosocials i menys símptomes emocionals aversius, dificultats de conducta, hiperactivitat i problemes amb els companys**. Finalment, les dades reflecteixen que l'alumnat que va rebre més anys d'entrenament al Programa *Educació Responsable*

va obtenir millors resultats en les variables investigades.

**L'alumnat format al
Programa *Educació Responsable* va
mostrar una major Intel·ligència
Emocional total (habilitat per
percebre emocions,
comprendre-les i utilitzar-les de
manera eficient en la presa de
decisions), destacant-se en
regulació emocional**

7.2. AVALUACIÓ PEDAGÒGICA

L'avaluació pedagògica analitza el grau de satisfacció del professorat amb el programa *Educació Responsable*. Recull la motivació i les dificultats que afronten els professors juntament amb la seva visió sobre els efectes més notables del

programa en les habilitats socioemocionals i creatives de l'alumnat, a més, ofereix el feedback dels professors sobre la Xarxa de Centres ER, i la seva percepció del programa en relació amb altres programes d'innovació pedagògica.

En els primers anys d'ER, aquestes avaluacions s'han dut a terme per equips de recerca de la Universitat de Cantàbria i en els darrers anys es tracta d'una avaluació

realitzada pel Departament d'Avaluació i Observació Educativa (OyE) de la Fundació Europea Societat i Educació.

Juntament amb els aspectes destacats com a més positius pels professors en relació amb la seva percepció i aprofitament d'ER, aquesta avaluació permet conèixer aquells aspectes en què el programa ha de seguir avançant o aprofundint per seguir responnent a les necessitats que es presenten als centres educatius diàriament i que li permeten continuar sent una proposta integral innovadora i avantguardista per afavorir el desenvolupament emocional, social i creatiu de l'alumnat.

Les conclusions d'aquests estudis successius recullen la percepció generalitzada dels professors que **gràcies a la formació rebuda i a l'aplicació dels recursos ER milloren les seves capacitats pedagògiques en l'àmbit del programa**, de la mateixa manera que opinen que

ER influeix positivament en les competències

i habilitats dels alumnes. En concret, a l'informe del curs 2018-2019, es reflecteix que els professors tendeixen a coincidir que aquests efectes es constaten amb més claredat sobre

tot tres de les competències o habilitats que es promouen amb el programa: l'empatia, la identificació emocional i l'autoestima.

7.3. INSTRUMENTS D'AVALUACIÓ DE LA INTEL·LIGÈNCIA EMOCIONAL DE LA FUNDACIÓ BOTÍ

A més de contribuir a l'expansió del programa ER, la rellevància d'aquesta evidència empírica i dels resultats i les conclusions obtingudes, van motivar que la Fundació Botín, en col·laboració amb un equip d'investigadors de la Universitat de Cantàbria i de la Universitat de Màlaga, dissenyés i validés científicament un instrument per mesurar la Intel·ligència Emocional de nens i adolescents adaptat al nostre context cultural.

25 anys després que el concepte de Intel·ligència Emocional (IE) fos proposat pels investigadors Peter Salovey i John Mayer el 1990, el Test d'Intel·ligència Emocional de la Fundació Botín per a Adolescents (TIEFBA) i el Test d'Intel·ligència Emocional de la Fundació Botí per a Infància (TIEFBI) van ser publicats, la qual cosa ha suposat un avenç qualitatiu en la

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

investigació sobre la Intel·ligència Emocional al nostre entorn, atesa l'escassetat d'eines existents en aquest àmbit.

El TIEFBI (inclou des dels 30 mesos fins als 11 anys) i el TIEFBA (des dels 12 als 17 anys). Tots dos són instruments d'avaluació que consideren la IE com una intel·ligència unitària per percebre, utilitzar, comprendre i regular les emocions. Una intel·ligència que, a més, és susceptible de ser entrenada i millorada (Brackett, Rivers, i Salovey, 2011; Ruíz-Aranda, Cabello, Salguero, Palomera, Extremera i Fernández-Berrocal, 2013). Són instruments pioners en aquest camp ja que donen una mesura objectiva del rendiment real que cada nen o adolescent posseeix en les habilitats de la IE, mentre que altres mesures de la IE es basen en autoinformes que poden ser influïts per biaixos com la percepció, estils de resposta o, desitjabilitat social, entre d'altres.

8. XARXA DE CENTRES EDUCACIÓ RESPONSABLE

L'informe de l'avaluació psicològica del 2011, realitzada per la Universitat de Cantàbria, va donar dades significatives sobre l'impacte del programa en nens i joves, cosa que va impulsar tant l'expansió del programa ER com l'inici de la Xarxa de Centres *Educació Responsable*.

La primera convocatòria es va dur a terme a la Comunitat Autònoma de Cantàbria; després, gràcies al suport de governs regionals, fundacions i institucions de l'àmbit educatiu que aposten per implantar el programa als seus territoris o localitats, la Xarxa ha anat creixent nacionalment i internacionalment conformant la xarxa internacional més gran de centres educatius per a l'educació socioemocional i creativa existent.

Any rere any, la Xarxa es nodreix de tots els centres que comencen el període d'implantació del programa ER. A ER se'ls acompanya des de

els seus primers moments fins a l'actualitat, on molts ja són centres graduats. Els centres graduats són aquells que han realitzat amb èxit el període d'implantació del programa ER (estimat en 3 anys), llaurant un recorregut de formació en el marc teòric i aplicació dels recursos a l'aula de manera que allò innovador d'ER es converteix en una cosa natural a les pràctiques docents del centre en si mateix per continuar el camí d'allò emocional, social i creatiu curs rere curs.



Una de les riqueses més grans de la xarxa rau en la seva heterogeneïtat, ja que compta amb una gran varietat de centres públics, concertats i privats, així com diferents tipologies de centre: escola infantil, escola primària, escola secundària, educació especial, formació professional, escoles

III. PROGRAMA EDUCACIÓ RESPONSABLE

rurals, escoles tècniques, aules hospitalàries, aules de música, centres adults, etc. A això se sumen les **diferents realitats internacionals, socials i culturals. Units per una visió compartida de l'educació, el programa propicia que cada centre pugui respondre a la pròpia realitat.** Això, sens dubte, genera una font d'aprenentatge mutu d'un valor extraordinari.

El Programa ER proposa diferents espais i oportunitats per generar trobades i formació continuada. Les reunions de Xarxa són exemple d'aquests espais formatius exclusius per als membres de la Xarxa de Centres *Educació Responsable* on compartir bones pràctiques educatives i descobrir com altres centres, des de diferents llocs del món, estan transformant l'educació per aconseguir el benestar dels seus comunitats.



IV BIBLIOGRAFIA



IV. BIBLIOGRAFIA

Albano, A. (2012) *Espais públics que afavoreixen el potencial creatiu de persones i comunitats*. A Fundació Botín. **Informe: Bon dia creativitat!** Santander. (pp. 101-111).

Bach, E., Forés, A. (2023) *L'assertivitat. Per a gent extraordinària*. Plataforma Editorial, Barcelona.

Bar-On, R. (1997). *The Emotional Quotient Inventory (EQ-I): a test of emotional intelligence*. Toronto: Multi-Health Systems.

Bar-On, R. (2000). *Emotional and social intelligence: Insights from the emotional quotient inventory*.
A R. Bar-On i JDA Parker (Eds.), *Handbook of Emotional Intelligence* (pp. 363-388). Sant Francisco: Jossey-Bass.

Bar-On, R. (2006). *The Bar-On model d'emotional-social intelligence (ESI)*. *Psicothema*, 18, supl., 13-25.

Boyatzis, R. (2011). *Les competències com a enfocament conductual de la intel·ligència emocional*. A "De la neurona als sentiments: 10 propostes des de la Intel·ligència Emocional". Santander: Fundació Botín.

Boyatzis, RE, Goleman, D. i Hi ha Acquisition (2001/2007). *Emotional and Social Competency Inventory*. Boston, Massachusetts: The Hay Group.

Boyatzis, R., Goleman, D., i Rhee, K. (2000). *Clustering competence in emotional intelligence: Insights from the emotional competence inventory (ECI)*. A R. Bar-On i JDA Parker (Eds.), *Handbook of Emotional Intelligence* (pp.343-362).

Sant Francisco: Jossey-Bass.

Brackett, MA, Rivers, SE i Salovey, P. (2011). *Emotional Intelligence: Implications for Personal, Social, Academic i Workplace Success*. *Social and Personality Psychology Compass*, 5.

Centre Botí. (2022). **Arts, emocions i creativitat: Investigació, aplicació i resultats**. Informe Fundació Botín 2022. Santander.

Clouder, C. (dir.), Punset Bannel, E., & Heys, B. (2008). **Educació Emocional i Social**. Anàlisi Internacional. Santander: Fundació Botín. Clouder, C. (dir.) (2011). *Educació Emocional i Social*. Anàlisi Internacional. Santander: Fundació Botín.

Clouder, C. (2012) *El despertar creatiu: transformació i encañerí*. A Fundació Botín. **Informe: Bon dia creativitat!** Santander.

Clouder, C. (dir.) (2013). **Educació Emocional i Social. Anàlisi Internacional**. Santander: Fundació Botí. Clouder, C. (dir.) (2015). *Educació Emocional i Social*. Anàlisi Internacional. Santander: Fundació Botín.

Dominguez Prieto, XM (2017). *L'art d'acompanyar*. Educar pràctic. Madrid: PPC Editorial.

Durlak, JA, Mahoney, JL i Boyle, AE (2022). **What we know, and what we need to find out about universal, school-based social and emotional learning programs for children and adolescents: Review of meta-analyses and directions for future research**. *Psychological Bulletin*, 148 (11-12), 765–782

Escudero, JM (2006) *La formació del professorat i la garantia del dret a una bona educació per a tothom*. A JM Escudero i AL Gómez (eds)

La formació del professorat i la millora de l'educació. Barcelona: Octàedre.

Fernández-Berrocal, P. (2008) *L'educació social i emocional a Espanya*. A C. Clouder (dir) *Educació emocional i social*. Anàlisi Internacional. Santander: Fundació Marcelino Botín.

Fernández-Berrocal, Extremera i Palomera (2008) *Emotional intelligence és crucial mental ability in educational context*. A A. Valle & JC Nunez (2008) *Handbook of Instructional Resources & Applications*. Nova Science Publishers, Inc.

Fernández-Berrocal, P., Extremera, N., Ruiz-Aranda, Sr., Salguero, JM, & Palomera, R. (2015). **De la neurona a la felicitat: deu propostes des de la intel·ligència emocional** (Fundació Botín, Ed.). Fundació Botín.

Fordyce, MW(2000). **Human Happiness: its nature and its attainment**. Extret el 25 de maig de 2011

Fernández-Berrocal, P. i altres. (2024). **Impacte psicològic a l'alumnat del programa Educació Responsable de la Fundació Botín (2022-2023)**. Fundació Botín.

Fundació Botín. (2014). **Arts, emocions i creativitat**. Informe Fundació Botín 2014. Santander: Centre Botí.

Fundació Botín. (2012). **Bon dia creativitat!** Informe Fundació Botín 2012. Santander.

Glaveanu, V. (2022). **La creativitat pot canviar el món... per millor. A Arts, emocions i creativitat: Investigació, aplicació i resultats**

Informe Fundació Botín 2022. Santander: Centre Botín.

IV. BIBLIOGRAFIA

Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books. (Trad. Cast. Kairós, 1996).

Goleman, D. (1998). *Working with Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books. (Trad. Cast. Kairós, 1999).

Goleman, D (2001). *Emotional intelligence: Issues in paradigm building*. In C. Cherniss i D. Goleman (Eds.), *The emotionally intelligent workplace*, (pp. 13-26). Sant Francisco: Jossey-Bass.

Ivcevic, Z. (2022). **Les emocions desperten i alimenten la creativitat**. En informe de la Fundació Botín. Arts, emocions i creativitat: Investigació, aplicació i resultats. Santander: Centre Botí.

Lázaro, S. (2011) *La promoció de competències socials i emocionals des dels professionals del sistema educatiu*". Román Sánchez, JM, Carbonero MA

Lázaro, S., del Camp, A., Fuster, E. i Soriano, S. (2009) *Promoció de recursos personals per a la prevenció del consum abusiu d'alcohol*. Papers del Psicòlogia 30 (2), 117-124.

López, F. (2005). *Metodologies participatives a l'ensenyament universitari*. Madrid: Narcea.

López Sánchez, F. (1995) *Necessitats de la infància i protecció infantil: Fonamentació teòrica, classificació i criteris educatius*. Madrid: Ministeri d'Afers Socials.

López Sánchez, F. (2008) *Necessitats a la infància i a l'adolescència. Resposta familiar, escolar i social*. López, F., Fuster, E., del Camp, A., Lázaro, S. i Soriano, S. (2006) Programa Benestar: el benestar emocional i social i la prevenció del malestar i la violència. Madrid: Piràmide.

Lyubomirsky, S., Sheldom, KM i Schkade, D. (2005). *Pursuing happiness: the architecture of sustainable change*. Review of General Psychology, 9(2), 111-131.

Mayer, JD i Salovey, P. (1997). *What is emotional intelligence?* A P. Salovey i D. Sluyter (Eds.). Emotional Development and Emotional Intelligence: implications for educators. New York: Basic Books.

Mayer, JD, Roberts, RD, i Barsade, SG (2008). *Human abilities: Emotional intelligence*. Annual Review of Psychology, 59, 507-536.

Mayer, JD, Salovey, P., i Caruso, D. (2000). *Models of emotion emotional intelligence*. A RJ Sternberg (Ed.), *Handbook of Intelligence* (2nd ed) (pp. 396-420). New York: Cambridge.

Mayer, JD, Salovey, P., i Caruso, D. i Cherkasskiy, L. (2011). *Intel·ligència Emocional. A De la neurona als sentiments: 10 propostes des de la Intel·ligència Emocional*. Santander: Fundació Botín.

McWhirter JJ et al. (2006) *At-risk youth. A comprehensive response for counselors, teachers, psychologist and human services professionals*. Califòrnia: Thomson Brooks/cole.

Melero MA i Palomera, R. (2011). *Avaluació psicològica del projecte VyVE*. Cantàbria, Fundació Botín.

Melero MA i Palomera, R. (en premsa). *Efectes d'un programa d'habilitats socioemocionals (VyVE) sobre el desenvolupament emocional i social infantojuvenil*. A VVAA, Educació Emocional i Social. II Anàlisi Internacional. Santander. Fundació

Botí.

Núñez Colás, JM (2020). enTERA2.0 - **Revista digital de l'Associació Espiral- Núm. 8 Metodologies Actives**.

Peterson, CH i Seligman, MEP (2004). *Character Strengths and Virtues: A handbook and classification*. Washington: Oxford University Press.

Ruíz-Aranda, D., Cabello, R. Salguero, JM, Palomera, R., Extremera, N., i Fernández-Berrocal, P. (2013). *Programa Intemo: Guia per millorar la Intel·ligència Emocional dels adolescents*. Madrid: Edicions Piràmide.

Rutter, M. (1992). *Psychosocial resilience and protective mechanisms*. A J. Rolf, AS Masten, D. Cicchetti, KH Nuechterlein, i S. Weintraub (Eds), *Risk and protective factors in development of psychopathology* (pp. 181-214). New York: Cambridge University Press.

Rutter, M. (2007) *Resilience, competence and coping*. *Child Abuse and Neglect*, 31, 205-209.

Ryan, R. i Deci, I. (2000). *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being*. *American Psychologist*, 55, 68-78.

Ryff, CD (1995) *Psychological well-being in adult life*. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 99-104.

IV. BIBLIOGRAFIA

Salovey, P. i Mayer, JD (1990). *Emotional intelligence. Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185-211.

Sanz, MG, Torruella, MF, & Gómez, GC (2017). **Les Visual Thinking Strategies (VTS)** des de la perspectiva de l'educador patrimonial. *Revista d'Educació*, 375, 160-183.

Sastre, A (2021). *La comunitat educativa: qui, on i per a què*. Tema 1 del Mòdul 3. Programa Expert en Educació Emocional, Social i de la Creativitat per a la Transformació Educativa.

Fundació Botín i Universitat Francisco de Vitoria.

Seligman, MEP (2002). *La felicitat autèntica*. Barcelona: Edicions B.

Validivieso, JD (comp) (2011) *Educació, aprenentatge i desenvolupament en una societat multicultural*. Madrid: Edicions de l'Associació Nacional de Psicologia i Educació.

Ventosa, VJ (2012). *Mètodes actius i tècniques de participació*. Madrid: CCS. p. 24

Vera Poseck, B. (2008). *Psicologia positiva. Una nova manera d'entendre la psicologia*. Madrid: Calamar Edicions.

Werner, EE (1989a). *Protective factors and individual resilience*. En SJ Meisels, i JP Shonkoff (Eds). *Handbook of early intervention: theory, practice and analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Werner, EE (1989b). *Vulnerability and resiliency: A longitudinal perspective*. A M. Brambling, L. Friedrich, i H. Skewronek (Eds). *Children at risk: Assessment, longitudinal research and intervention*. New York: Walter de Gruyter.

Werner, EE (1993). *Risk, resilience and recovery: Perspectives de Kauai Longitudinal studies*. Special Issue: Milestones in the development of resilience. *Development and Psychopathology*, 5(4), 503-515.

Werner, EE (1995). *Resilience in development*. *Current Directions in Psychological Sciences*, 4(3), 81-85.



PROGRAMA *EDUCACIÓN RESPONSABLE*

MARC TEÒRIC

www.educacionresponsable.org

educacionresponsable@fundacionbotin.org Pedrueca

1, 39003 Santander | +34 942 226 072 Castelló 18C, 28001

Madrid | +34 917 814 132

ER
EDUCACIÓN
RESPONSABLE

